

İbtidai siniflərdə dil qaydalarının öyrədilməsində yeni təlim texnologiyalarından istifadə

Fəridə Səfəraliyeva¹

XÜLASƏ

Dilçiliyin ən zəngin və nisbətən mürəkkəb bölməsi qrammatikadır. Məlumdur ki, qrammatika sözlərin dəyişməsi və onların cümlədə birləşməsi qaydalarının məcmusudur. Dilçiliyin bu sahəsi bizə nitqimizi düzgün qurmaq, fikrimizi səlis və aydın şəkildə ifadə edə bilmək, sözləri cümlələrdə işlətmək, bir-biri ilə əlaqələndirmək və bu kimi qayda-qanunları öyrədir. Deməli, bu gün ibtidai sinif müəllimi şagirdlərə dil qaydalarını səthi deyil, dərinlən öyrətməli və verilən biliyi möhkəmləndirmək üçün bir sıra metodlardan istifadə etməlidirlər. Məqalənin praktik əhəmiyyəti dil qaydalarının öyrədilməsi zamanı fəal təlimdə problemlə vəziyyətin yaradılması, eyni zamanda tənqidi təfəkkürü, təhliletmə və ümumiləşdirmə vərdislərinin inkişaf etdirilməsi yollarını təhlilə cəlb etməkdir. Müasir dərs prosesində müəllim uşaqlarda yaradıcı təxəyyülü inkişaf etdirməyə və idraki müstəqilliyə xidmət göstərən problemlə suallara, düşündürücü məsələlərə xüsusi yer verməlidir. Belə dərslər şagirdlərdə müəyyən bacarıq və vərdislər formalaşdırır. Məqalənin elmi yeniliyi müasir Azərbaycan ədəbi dil normalarının (fonetik, orfoqrafik, orfoepik, leksik, semantik, qrammatik, üslubi) ibtidai siniflərdə praktik yolla mənimsənilməsinin şagirdlərin kamil nitqə yiyələnməsini təmin etməsidir.

AÇAR SÖZLƏR

dil qaydaları, ibtidai sinif, fəal-interaktiv təlim

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 07.03.2025

Qəbul edilib: 10.05.2025

¹ Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan. <https://orcid.org/0000-0003-1161-5759> | f.safaraliyeva@mail.ru

The Use of New Learning Technologies in Teaching Language Rules in Elementary Grades

Farida Safaraliyeva¹

ABSTRACT

The richest and relatively complex section of linguistics is grammar. It is known that grammar is a set of rules for changing words and their combination in a sentence. This branch of linguistics teaches us how to correctly build our speech, be able to express our thoughts fluently and clearly, use words in a sentence, correlate them with each other and the like. So, today a primary school teacher should teach students not superficially, but deeply, the rules of the language and use a number of methods to consolidate the knowledge given. The practical significance of the article is the creation of a problem situation in active training during the teaching of language rules, as well as the involvement in the analysis of ways to develop critical thinking, skills of analysis and generalization. In the process of modern teaching, the teacher should give a special place to problematic questions, thought-provoking issues that serve to develop creative imagination in children and cognitive independence. Such classes form certain skills and habits in students. The scientific novelty of the article is that the practical mastery of modern Azerbaijani literary language norms (phonetic, orthographic, orthoepic, lexical, semantic, grammatical, stylistic) in primary grades ensures that students acquire perfect speech.

KEYWORDS

language rules, elementary school, active-interactive learning

ARTICLE HISTORY

Received: 07.03.2025

Accepted: 10.05.2025

¹ Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan. <https://orcid.org/0000-0003-1161-5759> | f.safaraliyeva@mail.ru

Giriş

Ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai təhsil səviyyəsindəki fənlər içərisində ana dili özünəməxsus yer tutur. O, ilk növbədə, şagirdlərin nitq inkişafını təmin edən, təfəkkürünün formalaşmasında həlledici rol oynayan bir fənn kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Çünki ana dili digər fənlərin tədrisində bir vasitə rolunu oynamaqla yanaşı, onların daha səmərəli tədris olunmasına dəstək verən əsas amil kimi çıxış edir və nitq inkişafı imkanlarını genişləndirmiş olur. Bu gün Azərbaycan dilinin praktik tədrisi missiyası, onun yalnız bir fənn olaraq öyrədilməsi zərurətini yaratmır, eyni zamanda daha səmərəli təşkili imkanlarını genişləndirmək üçün əlavə araşdırmaların aparılmasını da tələb edir.

Tədqiqatın aktuallığı

İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili təliminin məzmununu müəyyənləşdirmək, öyrənilən bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasının metodik sistemini hazırlamaq, şagirdlərdə nitq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinin optimal yollarını göstərməkdən ibarətdir. İbtidai məktəbdə heç bir fənni bir-birindən ayrı şəkildə tədris etmək mümkün deyil. Azərbaycan dilində nitq inkişafına üstünlük verildiyinə görə oxu ilə bu fənn arasında inteqrasiyaya yol açılır. Dil dərslərində isə yaradılan inteqrasiya prosesində şagirdlərin söz ehtiyatı zənginləşir, həmçinin onlar fikirlərini rabitəli şəkildə ifadə edirlər. Azərbaycan dilçiliyinin ən əsas bölməsi sayılan qrammatika, özündə morfolojiya və sintaksisi birləşdirir. Morfologiyada elə bir mövzu yoxdur ki, onun sintaksislə əlaqəsi olmasın. Sintaksisdə cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri haqqında nəzəri məlumat verərkən sual əvəzlilikləri, sual ədatları, feilin əmr və digər şəkilləri, eləcə də nidalar haqqında biliklər təkrarlanıb möhkəmləndirilir. Həmçinin fonetika bölməsi ilə inteqrasiya qurulur, intonasiyanın mahiyyəti bir daha açılır.

Bir məqamı vurğulayaq ki, dil iki nəhəngin — lüğət tərkibi və qrammatik quruluşun üzərində dayanır. Dilçiliyin maraqlı bölmələrindən olan leksikologiyada dilin lüğət tərkibi öyrədilir. Leksikologiyanın əsas predmeti sözdür. Məlumdur ki, fikrin dəqiq ifadəsi üçün lüğət ehtiyatının zənginliyi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sözlərin mətn daxilindəki yerini və semantikasını dərk etmədən, ona həssas münasibət aşılamaq qeyri-mümkündür. Bunu ilk növbədə ibtidai sinif müəllimləri bilməli və tətbiq etməlidirlər. Leksikologiyada sözün lüğəvi mənası, onun mahiyyəti, omonimliyi, antonimliyi, sinonimliyi, sözün mənşəyi, işlənmə dairəsi öyrənilir. Söz və sintaksisdə öyrənilən söz birləşmələri dilin nominativ vahidləri sahəsinə daxildir.

Söz, cümlə üçün olduğu kimi, söz birləşmələri üçün də əsas materialdır. Əgər birləşməni əmələ gətirən sözlərin mənası aydın deyilsə, o zaman söz birləşməsinin də mənası aydın olmayacaqdır. Dilçi alim R. Hümətova yazır ki, “leksikologiyada qazanılan bilikləri sintaksisdə asanlıqla müqayisəli şəkildə tətbiq etmək, inkişaf etdirmək mümkündür və vacibdir” (Hümətova, 2023, s. 25). Bu gün pedaqoji təcrübədə olarkən müəllimlərin əksəriyyətinin dərslərini ənənəvi təlimlə keçirdiyinin şahidi oluruq. İstər dil qaydalarını, istərsə də oxu ilə bağlı mövzuları tədris edərkən müəllim fəal/interaktiv təlim texnologiyalarından istifadə etməli, bir sözlə, onun planlaşdırma bacarığı olmalıdır.

Metodlar

Bilik yalnız yadda saxlamaq üçün şagirdlərə ötürülmüş hazır informasiya deyildir. Müəllim təlim prosesi zamanı şagirdlərə bələdçilik etməli, onların “tədqiqat” aparmaları, bilikləri dərk etmələri üçün şərait yaratmalıdır. Müəllim Azərbaycan dili tədrisini şagirdləri idrak fəallığına yönəltmə, düşünmə və dərk etmə yolu ilə həyata keçirməli və ünsiyyət yaratmağa çalışmalıdır. Peşəkar müəllim bu məqsədə yalnız hər birfənnin tədrisində fəal/interaktiv təlim metodlarından istifadə etməklə nail ola bilər.

Bilirik ki, tədqiqatlar müxtəlif metodların köməyi ilə aparılır. Tədqiqatın metodları onun metodologiyası ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin tədqiqat metodları dedikdə, müəyyən elmi problemi həll etmək üçün istifadə olunan yol və vasitələrin məcmusu başa düşülür. Müsahibə metodu – müəyyən pedaqoji hadisənin mahiyyətini, səbəblərini, başvermə şəraitini aşkara çıxarmaq məqsədi ilə aparılan sual-cavab metodudur. Məqalədə bu metoddan istifadə edilmişdir. Aydındır ki, müasir dərslər müəllimdən dərslərə ciddi hazırlıq tələb edir. Buna görə də müəllim hansı priyomlardan necə və nə zaman istifadə edəcəyini əvvəlcədən müəyyənləşdirməli, sinifdə çatdıracağı informasiyanın strukturunu öncədən düşünməli, mövzuya dair fakt və hadisələri əsas məsələnin həllinə yönəltməyi bacarmalı, dövrün mühüm ictimai-siyasi hadisələrindən xəbərdar olmalıdır. Müasir təlimin əsas vəzifəsi demokratik ruhlu, müstəqil düşüncəli, yüksək bilik və bacarıqlara yiyələnmiş gənc nəsil tərbiyə etməkdir. Bunun üçün müəllim tədris prosesində dil qaydalarını öyrədərkən yeni təlim texnologiyalarından, həmçinin işçi vərəqlərindən istifadə etsə, daha məqsədəuyğun olar.

İbtidai siniflərdə şagirdlərə Azərbaycan dilindən nələri öyrətmək lazımdır? Bu sualın cavabı, ilk növbədə, dilçilik və onun şöbələri üzrə qazanılmış bilik əsasında

müəyyənləşdirilə bilər. Buna görə də dilçilik və onun şöbələri dil tədrisi metodikası elminin linqvistik əsaslarını təşkil edir. Əlbəttə, orta məktəbdə Azərbaycan dili fənninin məzmununu müəyyənləşdirmək üçün tək cə dilçilik və onun şöbələri üzrə dərin biliyə malik olmaq kifayət deyildir. Bunun üçün bir sıra didaktik prinsiplərə, psixoloji amillərə istinad etmək tələb olunur. Bir məqamı unutmaq olmaz ki, Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası dilçilik elmi ilə sıx əlaqədardır. Qrammatikanın tədrisi prosesində tez-tez fonetik, morfoloji, sintaktik formalarla qarşılaşarkən dilçiliyin müvafiq sahələrinə – fonetika və qrammatikaya müraciət etməli oluruq, lakin elmi qrammatikanı məktəbə eynilə gətirmək olmaz. Elmi qrammatikanı müasir Azərbaycan dili üzrə aparılan tədqiqatları oxumadan, onlara istinad etmədən ibtidai siniflərdə qrammatik materialı tədris etmək çətinidir. Dilçilik elmi metodikaya material verir, metodika şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onu hazırlayır, rəngarəng tapşırıq və çalışmalarla zənginləşdirir. Hər hansı qrammatik anlayışı kiçikyaşlı şagirdlərə anlama biləcəkləri şəkildə, həm də elmi cəhətdən dəqiq aydınlaşdırmaq məqsədilə müəllim daim araşdırmalar aparmalıdır. Buna ehtiyac duymayan, yalnız dərslərdə verilənləri oxumaqla kifayətlənən müəllimlər, şübhəsiz, lazımi nəticə əldə edə bilməzlər.

II sinif üçün yazılmış Azərbaycan dili dərslərində “İsgəndər” mətni verilmişdir. Şagirdlərin söz ehtiyatını genişləndirmək üçün mətnin aşağısında onlara söz boğçası təqdim olunur:

daşı daş üstə qoymamaq, mühasirə, sərkərdə, tabe olmaq, düşərgə, yerlə yeksan etmək (Nurullayeva və b., 2020, s. 31).

Nitq inkişafı istiqamətlərindən biri, məhz lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsidir. Sözsüz ki, müəllim müsahibə metodundan istifadə edərək sözlərin mənasını şagirdlərdən soruşmalıdır. Çünki şagird “daşı daş üstə qoymamaq”, “yerlə yeksan etmək” kimi birləşmələrin mənalərini anlamaqda çətinlik çəkəcək.

Müəllim üçün metodik vəsaitdə dərsin qısa planına diqqət yetirək.

1.	Mövzuya yönəltmə	Müəllimin sualı ətrafında müzakirə
2.	Oxu	“İsgəndər” mətninin oxusu
3.	Oxuyub-qavrama	Obrazların davranışlarının səbəbinin müəyyənləşdirilməsi; mətndən faktlar gətirməklə obrazın xarakterinin səciyyələndirilməsi
4.	Dinləmə	“Alim və yolçu” mətni
5.	Danışma	Oxuduğu və dinlədiyi mətnlərlə bağlı düşüncələrinin ifadə edilməsi
6.	Söz ehtiyatı	Frazeoloji ifadələrin mənaları ilə uyğunlaşdırılması
7.	Formativ qiymətləndirmə	

Dərsin qısa planına nəzər saldıqda görürük ki, tədris prosesində həm oxu, dinləyib-anlama və danışma, həm də dil qaydaları əks olunub. Söz ehtiyatında isə müəllim frazeoloji ifadələrin mənalarını izah edir və şagirdlərdən tələb edir ki, həmin sözləri cümlələrdə işlətsinlər. Beləliklə, müəllim ilk olaraq mətni şagirdlərə düzgün, ifadəli, şüurlu olaraq oxutdurur, onun ideyası ilə bağlı suallar verir, daha sonra isə dil qaydalarına toxunur. Bu zaman müəllim təlimin — öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici məqsədlərini nəzərə alır.

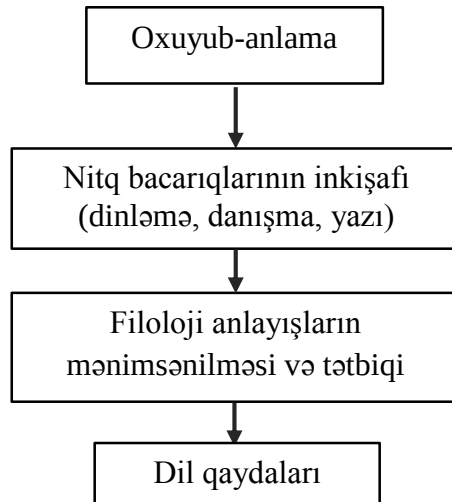
Ümumilikdə şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginliyini yalnız onların nitqindəki sözlərin sayı ilə eyniləşdirmək olmaz. Dərs zamanı həmin sözlərin mənasının şagirdlər tərəfindən qavranılması və onların mənə çalarlarından hansı formada istifadə olunması nəzərə alınmalıdır. Qrammatikanın öyrənilməsi, sözsüz ki, şagirdlərin dərk etmə qüvvəsinin və məntiqi təfəkkürünün inkişafında xüsusi rol oynayır. Bu zaman şagirdlər təhlil və tərkib kimi əməliyyatlar aparır, dil hadisələri arasındakı uyğunluğu və fərqi seçə bilirlər. Şagird qrammatik məfhum və formaları öyrənməklə sözün mənasını başa düşsə də, onun əsl mənasını, dildəki vəzifəsini və xüsusiyyətlərini anlamır. Əslində, pedaqoji nöqteyi-nəzərdən şüurluluq təlimin əsas

prinsipidir. Ona görə də qrammatik nəzəriyyə şifahi və yazılı nitqlə, orfoqrafiya və orfoepiya ilə əlaqəli tədris olunmalıdır.

Bu gün oxu prosesində ibtidai siniflərdə oxuyan şagirdlərin nitqində müəyyən nöqsanlar olur. Məsələn, reqressiya – oxunmuş hissəni təkrar oxumaq məqsədilə gözlərin geri hərəkətidir. Bu, ən çox yayılmış mütaliə qüsurudur. Bəzən oxucular özləri də hiss etmədən eyni səhifəni yenidən oxuyurlar. Təbii ki, belə geri qayıdaraq yenidən oxu mütaliənin sürətini aşağı salır, çox vaxt isə oxu prosesi yarımçıq qalır. Ləng oxu zamanı həcmi 100 söz olan mətn üçün reqressiyaların sayı 10-15-ə çatır. Aydın ki, gözlərin bu qədər tez-tez geri hərəkətləri oxunun sürətini azaldır. Əksər şagirdlər həm çətin, həm də asan mətnləri eyni dərəcədə ləng oxuyurlar (Cəfərova, 2023, s. 85).

Nəticələr

Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin təfəkkürünü, müstəqilliyini inkişaf etdirmək üçün böyük imkanlar vardır. III sinif Azərbaycan dili dərslərində fəsilərin strukturuna nəzər salaq:

III sinif Azərbaycan dili dərslərində “Təbii fəlakətlər” mövzusunda tapmaca verilib. Tapmacanın sonunda qruplarla iş təklif edilir. Şagirdlərdən tələb olunur ki, şəkillərdən və tapmacalardakı əlamətlərdən çıxış edərək təbii fəlakətlər haqqında təqdimat hazırlasınlar (İsmayılov və b., 2022, s. 81).

Təqdimatlar yazılı şəkildə aparılır və bu zaman kiçikyaşlı məktəblilərin həm şifahi, həm də yazılı nitqi formalaşır.

Məsələn, IV sinif Azərbaycan dili dərslində cütlərlə və qruplarla iş formasında keyli sayda tapşırıqlar əks olunmuşdur. Bilirik ki, iş formaları dedikdə, fərdi, cütlərlə, böyük və kiçik quplarla iş nəzərdə tutulur.

Cütlərlə iş

Cütlərlə iş zamanı dərş prosesində şagirdlər birgə işləyirlər ki:

- hər hansı bir tapşırığın, qərarın, problemin yerinə yetirilməsində bir-birinə kömək etsinlər;
- öz işlərinin (sinif və ya ev tapşırıqlarının) nəticələri barədə fikir mübadiləsi aparsınlar;
- qarşılıqlı qiymətləndirmə və yoxlama keçirsinlər.

Qruplarla iş

Şagirdlər (3–6 nəfər) kiçik qruplarda birləşir və hər hansı problemi həll etmək üçün birgə fəaliyyətə cəlb olunurlar. Qrup şəklində təlim “müəllim-şagird” dialoqundan imtina edilməsini və “müəllim-qrup-şagird” üçlüyünün qarşılıqlı münasibətlərinə keçməyi nəzərdə tutur. Qrup işinin gedişində şagirdlərin birgə fəaliyyəti onlara əməkdaşlıq və müxtəlif problemləri bir yerdə həll etməyi öyrədir. Qrup işi şagirdlərə öz fikrini ifadə etməyə və başqalarını dinləməyə, özünün və digərlərinin işini qiymətləndirməyə imkan yaradır. Bundan başqa, şagirdlər eyni bir məsələ ilə bağlı müxtəlif baxış və yanaşmaların olması barədə təsəvvürə yiyələnirlər.

IV siniflər üçün yazılmış Azərbaycan dili dərsləri əvvəlki illərdə nəşr olunan dərsləklərdən fərqlənir və aşağıdakı dil qaydaları öz əksini tapmışdır:

I hissə

Frazeoloji birləşmələr, N, yoxsa M, qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlər, sözlərdə bəzi saitlərin yazılışı, qoşasaitli sözlər, ismin hallanması, sifətin dərəcələri, sitat, zərf, işarə əvəzlilikləri, “o” əvəzliyi, ismi və feili birləşmələr, cümlə üzvləri, bədii mətnlərdə təsvir, feili xəbər və ismi xəbər, cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri, defis işarəsi.

II hissə

Məcaz, sözün leksik və qrammatik mənası, qoşma, mübaligə nədir? ədat, modal sözlər, antonim sözlərin nitqdə rolu, sözlərin qrammatik mənasının müəyyənəşdirilməsi, lakonik ifadələr, mürəkkəb feillər, omonimlər və çoxmənalı sözlər, şəxsə və zamana görə dəyişməyən feillər, sual əvəzlilikləri, terminlər, mürəkkəb adlar və onların yazılışı, bəzi mürəkkəb adlarda dırnaq işarəsindən istifadə.

Diqqət çəkən məqamlardan biri, ümumiləşdirici dərslərin başlığı altında “Dil qaydaları”, “Nitq hissələri”, “Cümlə və cümlə üzvləri” və “Durğu işarələri” bölmələrinin verilməsidir. Bilirik ki, ümumiləşdirici dərslər hər bölmənin sonunda aparılır. Dərslərin I hissəsinin sonunda izahlı sözlük, II hissəsinin sonunda terminlərin izahı verilmişdir. Müəlliflərin dərslərin sonunda həm izahlı sözlüyü, həm də terminləri vermələri təqdirəlayiq haldır. Sözsüz ki, dilimizin lüğət tərkibi yeni sözlər hesabına zənginləşir. Bunun üçün ibtidai sinif müəllimi lüğət tərkibinin hansı mənbələrə əsaslandığını bilməlidir. Eyni zamanda müəllim, köhnə sözlərin necə yeni mənə kəsb etməsinə, sözyaratma üsullarına, eləcə də alınma mənşəli neologizmlərin hansı yolla mənimsənilməsinə dərinlən bələd olmalıdır.

Dərslərin I hissəsində “Esse nədir?” başlığı altında məlumat verilmişdir: Müəyyən hadisə, fakt və ya problemlə bağlı müəllimin fikirlərini əks etdirən yazı esse adlanır. Esse yazmaqda əsas məqsəd verilmiş mövzuya münasibət bildirməkdir (İsmayilov və b., 2022, s. 18).

Tapşırıq E-də şagirdlərə məlumat toplayaraq təqdimat hazırlamaq tapşırılıb:

I qrup: Ən hündür dağ

II qrup: Ən böyük göl

III qrup: Ən uzun çay

IV qrup: Ən hündür şlalə (İsmayilov və b., s. 28).

Dərslərin müəllifləri esse haqqında məlumat verərkən eyni başlıqda olan məlumatları bir səhifədə versəydilər, daha məqsədəuyğun olardı. Nümunə olaraq səhifə 29-da “Essədə mühakimə və fakt” başlığı altında qeyd olunur ki, esse yazarkən bəzən müəlliflər oxucuları öz fikirlərinə inandırmağa çalışırlar. Bunun üçün onlar müxtəlif faktlardan – nümunələrdən istifadə edirlər:

1. Tarixi hadisələr və faktlar.
2. Şəxsi həyatından nümunələr.
3. Görkəmli şəxsiyyətlərdən sitatlar və aforizmlər.

Tapşırıq B-də cümlələrlə iş verilib. “Hər bir yenilik çətinliklə başa gəlir” mövzusunda esse yazın. Bir-birinizin yazısını yoxlayın.

Buradan belə bir fikir formalaşır ki, orfoqrafiya təlimi üzrə hər bir məşğələ şifahi və yazılı nitqin inkişafı və qrammatikanın tədrisi ilə vəhdətdə aparılmalıdır.

Aşağıda təqdim edilən tapşırıq dərslərdə qruplarla iş şəklində verilmişdir.

Aşağıdakı isimləri hallandıraraq cümlələrdə işlədin.

I qrup: rəssam, kəpənək, meşə

II qrup: qonaq, odun, Bakı

III qrup: övlad, sünbül, səma

IV qrup: gülçü, balıq, dəniz (İsmayilov və b., 2022, s. 39).

Sözsüz ki, peşəkar müəllim bu tapşırıqda ilk olaraq ismin hallanmasına fikir verməlidir. İsmın tədrisində ən mühüm və vaxt tələb edən məsələlərdən biri onun hallanmasının öyrədilməsidir. Şagird “q” və “k” samitinin hansı hallarda və nə səbəbdən “ğ” və “y” ilə əvəz olunmasını bilməli, daha sonra sözləri hallandıraraq cümlədə işlətməlidir. Beləliklə, bu tapşırığı yerinə yetirərkən şagird həm dil qaydalarını mənimsəyir, həm də nitq inkişafı istiqamətlərindən olan ədəbi tələffüz və cümlə qurmaq vərdişlərinə yiyələnir.

Müəllim üçün metodik vəsaitdə ismin hallanması ilə bağlı məqamlara nəzər yetirək.

Təlim məqsədləri: Əsas nitq hissələrinin (isim) ümumi leksik-qrammatik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

Dərsin qısa planı

1. *Mövzuya yönəltmə.* “Şuşa” sözünün müxtəlif şəkilçilər qəbul edə bilməsinə diqqətin yönəldilməsi.

2. *Dil qaydaları.* İsmın hallanması haqqında məlumatın mənimsədilməsi.

3. *Formativ qiymətləndirmə* (İsmayilov və b., 2023, s. 46).

Müəllim üçün metodik vəsaitdə “Müəllimin nəzərinə” başlığı altında bu məsələlər qeyd olunmuşdur: İlk dərstdə şagirdlərin ismin hallarını fərqləndirə bilməsi və yadda saxlaması çətinlik yarada bilər. Bunun üçün yaxşı olar ki, müəllim hal adlarının mənasını da izah etsin. Məsələn, “Bu Kərimin dəftəridir” cümləsində “Kərim” sözünə əlavə olunan şəkilçi yiyəlik, sahiblik məzmunu yaratdığına görə yiyəlik hal adlandırılır. Digər halları da bu qayda ilə izah etmək mümkündür.

Ümumiyyətlə, interaktiv təlim metod və üsullarının (qruplar, cütlər, rollar, əqli hücum, nəticə və s.) tətbiqi tədris prosesini xeyli intensivləşdirir, onu hər bir şagird üçün maraqlı edir, dərstdə fəallığın maksimum artmasına zəmin yaradır, bununla da təlimin inkişafetdirici aspektini xeyli dərəcədə gücləndirir.

R. Hümətova haqlı olaraq qeyd edir ki, “dilimizdəki nitq hissələrinin hər birinin özünəməxsus müəyyən xüsusiyyətləri vardır. Onların təsnifində leksik, morfoloji və sintaktik prinsip əsas götürülür” (Hümətova, 2013, s. 31).

Müzakirə

Əvvəlki ibtidai siniflər üçün yazılmış dərsliklərdə qruplarla, cütlərlə iş tipli tapşırıqlara rast gəlmirdik. 2020-ci ildən çap olunan dərsliklərdə dil qaydaları ilə

bağlı kifayət qədər tapşırıqlar öz əksini tapmışdır. “Söz boğçası” rubrikası şagirdlərin söz ehtiyatını zənginləşdirmək məqsədi daşıyır. Bu rubrikada sözlərlə yanaşı, frazeoloji və terminoloji ifadələr də verilir. Bu sözlərin mənimsədilməsi yolları metodik vəsaitdə geniş izah olunur.

“Hüsnxət” rubrikası əl yazısı vərdişlərinin inkişafına xidmət edir. Burada hərflərin konfiqurasiyası və kaligrafik cəhətdən düzgün yazıya aid nümunələr verilir.

“Sözlərin yazılışı” rubrikası tələffüzü fərqlənən bəzi sözlərin orfoqrafiya normalarına uyğun yazılışını nümayiş etdirir. Burada əsas diqqət sözlərin deyilişi ilə yazılışı arasındakı fərqa yönəldilir.

“Bunları bilməliyik” rubrikasında sadə dil qaydaları haqqında məlumat və bəzi filoloji anlayışların açıqlaması verilir. Dil qaydaları üzrə anlayışlar nəzəri müddəalar şəklində deyil, sadə sxemlər, qaydanı əks etdirən nümunələr şəklində təqdim olunur və onların nitq vərdişinə çevrilməsi üçün tapşırıqlar verilir. I sinfin sonunda ibtidai sinif şagirdi 40-a yaxın sadə filoloji anlayış haqqında təsəvvürə malik olur. Onların arasında yalnız dil qaydaları yox, həm də mətnin təhlili ilə bağlı anlayışlar da yer almışdır. Məsələn: bənd, misra, sətir, qafiyə, sərlövhə, obraz, baş qəhrəman, xarakter, abzas, açar söz və s. Bu isə mətn üzərində iş zamanı müəllimlə şagirdin ünsiyyətini asanlaşdırır və qavrama prosesinin effektivliyini artırır (Cəfərova, Qasımova, 2023, s. 153).

Tədris prosesində önəmli olan integrasiyadan bəhs edək. İnteqrasiya fənlərarası qarşılıqlı əlaqənin ən yüksək, uğurlu və elmi formasıdır. Belə ki, müəllim dil qaydalarını öyrədərkən integrasiyanı diqqət mərkəzində saxlamalıdır.

İnteqrasiya təhsil islahatının əsas prinsiplərindən biri olduğu, biliklərin möhkəmləndirilməsinə əlverişli şərait yaratdığı üçün dərs zamanı onun reallaşmasına diqqət yetirmək lazımdır.

Ana dili tədrisində şüurluluq prinsipinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Əgər şagird qrammatik qaydanı başa düşmədən əzbərləyib, lakin təcrübədə tətbiq edə bilmirsə, belə təlimin faydası olmaz. Təlim materialının şüurlu mənimsənilməsi birbaşa onun möhkəmliyini təmin edir. Bilik, bacarıq və vərdişlərin möhkəm olması üçün müxtəlif tipli çalışmaların köməyi ilə müəllim təkrara yol verməlidir.

Həmçinin şagirdlərdə düzgün qrammatik məfhum yaratmaq üçün öyrənilən məfhumun mahiyyətini, əsas xüsusiyyətlərini bilməklə yanaşı, onun daha sürətli, möhkəm və dərin mənimsənilməsinə yardım edən təhsilin şərtlərini də bilmək lazımdır. Şagirdlər, adətən, qrammatik təhlil prosesində sözün yalnız leksik mənasına diqqət yetirir, onun morfoloji əlamətlərini unudurlar. Sözün leksik mənası

üzərində işləyərkən müəllim tədris prosesində sözyaradıcı əlaqələri unutmamalıdır. Leksikanın mənimsənilməsində şagirdlərin eyni kökdən olan sözlərə müraciət etməsi həmin ifadələrin daha yaxşı başa düşülməsini təmin edir.

Araşdırmalar göstərir ki, omonimlər haqqında təsəvvürü praktik yolla yaratmaq mümkündür. İbtidai sinif şagirdi mətndə tərkibində omonim sözlərin olduğu birləşmələri müqayisə edir, müəllimin köməyi ilə onların mənalərini açmış olur.

IV sinif Azərbaycan dili dərslərində xronologiya, annotasiya, sitat haqqında məlumat verilib. Amma paronim anlayışının adı çəkilməyib.

Diqqət edin: Dilimizdə elə sözlər var ki, oxşar səslənir, lakin mənasına görə fərqlənir.

əsr – 100 illik dövr

əsir – müharibədə ələ keçirilən düşmən əsgəri

Tapşırıq C-də lüğətdən istifadə edərək verilmiş sözlərin izahını yazın.

həsir – həsir

mətn – mətin

əmr – əmir

xeyr – xeyir (İsmayılov və b., 2022, s. 19).

Bu tapşırıqda həsir, mətin sözlərinin mənasını təcrübəli müəllim açmalı və şagirdlərin qeyri-fəal lüğət fondundakı sözləri fəal lüğət fonduna gətirməlidir. İfadəli oxunun təlimi əhəmiyyətindən biri, bəlkə də, birincisi sözə və söz sənətinə maraq və məhəbbət tərbiyə etməsidir. Ədəbiyyatçı Soltan Hüseynoğlu haqlı olaraq qeyd edir ki, “söz şagirdə təsir etmək üçün müəllimin ixtiyarında olan güclü vasitədir. Müəllimin sözdən bacarıqla istifadə etməsi, öz nitqini, səsini ustalıqla idarə etməsi onu bir pedaqoq kimi səciyyələndirən mühüm keyfiyyətdir” (Hüseynoğlu, 2019, s. 8).

Tapşırıq C-də qruplarla iş verilib.

Aşağıdakı mövzular üzrə elan hazırlayın və təqdim edin:

I qrup: Uşaq yazıçısı Zahid Xəlillə görüş.

II qrup: “1 iyun – Uşaqların Beynəlxalq Müdafiəsi Günü”nə həsr olunmuş sərgi.

III qrup: “Şən uşaqlar” özfəaliyyət dərnəyinin konserti.

IV qrup: “Qarabağ Azərbaycandır!” mövzusunda şeir müsabiqəsi (İsmayılov və b., 2022, s. 18).

İbtidai sinif dərslərində əməli yazı qaydalarına aid nümunələr də öz əksini tapmışdır.

Tapşırıq E-də cütlərlə iş verilib. Terminlərin aid olduğu elm sahəsini müəyyənləşdirin və mənalarını yazmaqla terminlər lüğəti hazırlayın.

Diametr, radius, not, pauza, tənlik, himn, solo, portret, xor, nəqarət, illüstrasiya, peyzaj, qrafika, ədəd oxu (İsmayılov və b., 2022, s. 81).

Yuxarıda təqdim edilən tapşırıqda fənlərarası inteqrasiya verilib. Bir məsələyə də diqqət yetirmək lazımdır ki, müəllim tapşırıqda deyilişi ilə yazılışı fərqli sözlərə də toxunmalıdır.

Bəs fəal təlim hansı prinsiplərə əsaslanmalıdır? Bu gün təməli ibtidai sinifdən qoyulan kiçik yaşlı məktəblilərə bu prinsiplər necə aşılır?

Təlim fəaliyyətində aşağıdakı prinsiplərin nəzərə alınması müəllimin peşəkarlığının əsas göstəricisi sayılır:

- şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilmə prinsipləri və formaları;
- təlimin təşkilində istifadə olunan fəal interaktiv təlim üsulları;
- dərsin mərhələlər üzrə planlaşdırılması (gündəlik, illik).

Bu gün təlimdə yeni texnologiyalardan istifadə etməklə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi hər bir müəllimin əsas məqsədi olmalıdır. Sonda onu qeyd edim ki, bu mövzu ilə bağlı araşdırmalara ehtiyac vardır.

Nəticə

Azərbaycan dili dərsliyini şagirdlərin bilik səviyyəsinə uyğun olaraq, sistemli şəkildə onlara öyrətmək, mənimsətmək məqsədini güdür. Buna görə də məktəb üçün yazılan Azərbaycan dili dərsliyi nəzəri və praktik cəhətdən mükəmməl olmalıdır. Metodika məhz şagirdlərin təlim materiallarını mənimsəmə şəraitini təhlil edərək daha əlverişli sistem qurmaqda müəllimə kömək edir. İbtidai məktəbdə tətbiq olunan yeni tədris proqramları şagirdlərə veriləcək biliklərin elmi səviyyəsinin yüksəldilməsinə, onların idrak fəaliyyətlərinin inkişafına, ideya-mənəvi və estetik tərbiyəsinin gücləndirilməsinə doğru yönəldilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərova, N., Qasımova, M. (2023). *İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*.
2. Cəfərova, N. (2023). *Oxu təliminin metodikası*.
3. Hümətova, R. (2019). *Ana dili-II* (dərs vəsaiti).
4. Hümətova, R. (2023). *Müasir Azərbaycan dili* (sintaksis).
5. Hüseynoğlu, S. (2019). *İfadəli oxunun əsasları*.
6. İsmayılov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., Cəlilova, K. (2022). *Azərbaycan dili III sinif* (I hissə).
7. İsmayılov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., Cəlilova, K. (2022). *Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik*. I hissə. Altun kitab.
8. İsmayılov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., Cəlilova, K. (2022). *Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik*. II hissə. Altun kitab.
9. İsmayılov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., Cəlilova, K. (2023). *Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə dərsliyin metodik vəsaiti*.
10. Nurullayeva, Ü., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., Məhyəddinova, K. (2020). *Azərbaycan dili (tədris dili). Ümumtəhsil məktəblərinin 2-ci sinfi üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik*. II hissə.